

Hatalomváltás, gazdaság, egyház- és iskolaügy
Zámolyon 1945-1956

Jelige: „Bíró Ernő”

Tartalom

1. fejezet: Bevezetés	3
2. fejezet: A második világháború és annak hatásai	4
3. fejezet: Földosztás és téeszesítés	6
4. fejezet: A kulákkérdés és a hatalomváltás egyéb eszközei	9
5. fejezet: Felekezeti oktatás (1945-1948)	14
6. fejezet: Az államosított oktatás (1948-1956)	16
7. fejezet: Felekezeti együttműködés	19
8. fejezet: Összefoglalás	22

1. fejezet

Bevezetés

Jelen dolgozat eddig részben feltáratlan, az utóbbi évtizedekben a falu lakói által elhallgatott és azóta is csak ritkán említett eseményeket dolgoz fel.

Célom bemutatni Zámoly ötvenes évekbeli történetét levéltári források, személyes interjúk, valamint két költő-írónk, Csanádi Imre és Csoóri Sándor egy-egy versén-írásán keresztül. A levéltári források rámutatnak a politikai életben, a gazdaságban és a helyi oktatásban, illetve az állam és az egyház viszonyában történő változásokra,¹ a helyi felekezeti életre, a híveket és az egyházi személyeket, valamint az új hatalom által ellenségnek tekintett korábbi befolyásos vezetőket ért támadásokra. A közvetlen interjúk során igyekeztem megismerni néhány korabeli presbiter, a helyi református lelkipásztor, illetve a református hívek életét, viszontagságait és viszonyulásukat a katolikus hívekhez és a korszakban szolgálatot teljesítő plébánosokhoz, a község vezetéséhez.

Forrásaim szűkössége nem tette lehetővé, hogy alaposan elemezhessem az időszak történéseit. Az 1956 októberében kirobbant forradalom és az abból kibontakozó szabadságharc helyi vonatkozásairól írásbeli dokumentum nem maradt fenn. Bár több személyt is megkértem: mondja el élményeit, ezt nem kívánták megtenni. Talán ebből is jól látszik, hogy a Rákosi-korszak viszontagságai mély nyomokat hagytak a mostani idős lakosság lelkében.

Az 1945 után történt változások a mai napig nagy hatással vannak a ma élő 70-80 éves zámolyiakra és gyermekeik, sőt néhány esetben unokáik mentalitására, gondolkodásmódjára is. Több évtizednyi elhallgatás és cinkos némaság után kerülnek felszínre a majd' ezer éves vértessalji falu emlékei.

¹ Az állam és az egyház viszonyának alakulásáról lásd VISKY 1993: 79-84., illetve BALOGH – GERGELY 1999: 7-10.

2. fejezet

A második világháború és annak hatásai

Ahhoz, hogy megfelelően vizsgálhassuk a Rákosi-korszak főbb vonásait, röviden át kell tekintenünk, milyen események zajlottak Zámolyon 1944 tele és 1945 tavasza között. Mivel a falu fontos hadszíntér volt ekkor, a történetek bővebb leírásától nem tekinthetünk el.

A falu és környéke a harcok egyik fontos állomása volt, itt húzódott ugyanis a német Konrád III. hadművelet során felállított Margit-vonal Olga-állása. Ezen felül a település közel fekszik a stratégiaiilag fontos Székesfehérvárhoz. 1944 karácsonyát követően január közepéig szinte megállás nélkül folyt a küzdelem.

1944 karácsonyán a front már a falut is elérte, ezért Bíró Ernő református lelkipásztor és felesége Szenteste a parókia pincéjébe menekült. Itt azonban nem maradhattak sokáig, mert a németek a helyiséget lefoglalták, és páncélöklökkel rakták tele. A templomtoronyból jól láthatóak voltak a székesfehérvári harcok, a sztálinorgonák bevilágították az éjszakát.

A lelkész és neje a szomszédban lakó Csanádi Imréékhez menekültek, ahol az első szobában egy német tiszt lakott. A szülők, valamint a két gyerek, Imre és Mária a hátsó szobába szorultak vissza. A fiatalok, valamint a lelkész házaspár a kamrában húzódtak meg.

Újév körül a falut kiürítették, ezért a lelkész feleségével Pátkára menekült, innen Sukoróra, Martonvásárra, majd Tárnokra vitt tovább az útjuk. A falusiak egy része az Ercsi melletti pusztán kötött ki, amelyet néhány nap múlva a németek visszafoglaltak. Sokan kalandos és veszélyes út során jutottak el Fehérvárcsurgóra, ahol többek között német katonai kórház is működött. Sajnos innen is menekülniük kellett, így érkeztek meg Bakonycsernyére, ahova hamarosan bevonultak a szovjet katonák.²

1945. január 5-12. között az uradalomhoz tartozó Borbála-pusztán zajlott hazánk második legnagyobb tankcsatája, amelyben 3000 magyar, német és szovjet katona vesztette életét. A falu belterülete is hadszínterré vált. A főút mentén épült Öreg utca egyik oldalán a németek ütöttek tábort, míg az út másik oldalán lévő házakban a szovjet katonák rendezkedtek be állóháborúra. Zámoly lakosságán és a falun is többször átvonult a front, maga a község tizenhétszer cserélt gazdát, volt olyan nap, amikor egynél többször is.

A lakosságnak a visszaköltözésre 1945. április 3. előtt nem volt lehetősége. A visszatérőket borzasztó látvány fogadta. Nem volt ép ház a főút mentén. A kényszerűen hátrahagyott állatállomány szinte teljesen megsemmisült. Ahogy Csoóri Sándor írta: „... híre

² Bíró Ernőné közlése

ment annak, hogy a Fehérvár környéki falukban nem maradt épen egy ház s életben egy girhes macska sem.”³

A háborúnak egyaránt voltak katonai és polgári áldozatai. Itt vesztették életüket 1945 tavaszán a tragikus sorsú búcsi levették, a majorban kivégzésszerűen megöltek nyolc uradalmi cselédet. Számos lakos vált a bombatámadások áldozatává, illetve 1945 elején került sor a zsidó származásúak deportálására. Bombázás miatt pusztult el az izraeliták imaháza is, majd ezt a sorsára hagyták, néhány év múlva pedig a romokat lebontották.

Ekkor semmisült meg az úthálózat nagy része és a teljes villanyhálózat. Súlyos bombatalálatok érték a katolikus és a református templomot, a paplakot, a parókiát és a felekezeti iskolák épületét. A községháza berendezése részben megsemmisült, részben eltűnt.

Ezen károk következtében hosszú időre lehetetlenné vált a járművekkel történő közlekedés, az oktatás, a hivatali ügyintézés és egyáltalán a mindennapi élet zökkenőmentes folytatása. Az újjáépítéshez óriási erőfeszítésre volt szükség. Siralmas állapotok uralkodtak a faluban 1945 tavaszán.

³ Csoóri Sándor: *Diákevek harangzúgásában*. In: Uő: *Készülődés a számadásra*. Bp., 1987, Magvető. 25. p.

3. fejezet

A földosztás és a téeszesítés

Bár hazánk területén még folytak a harcok, az Ideiglenes nemzeti Kormány Dálnoki Miklós Béla vezérezredes-miniszterelnök és Nagy Imre földművelésügyi miniszter ellenjegyzésével 1945. március 15-én kiadta a földosztásról szóló rendeletet. Az intézkedés kettős célt szolgált: egyrészt a kisbirtokos parasztság és a mezőgazdasági cselédség földhöz juttatását, másrészt a nagybirtokrendszer megszüntetését.⁴

Ennek megvalósítása a németektől már felszabadított, szovjetektől megszállt területeken azonnal kezdetét vette. Nem csak a nagy-, de a középbirtokok is eltűntek a birtokszerkezetből. Ennek okán került sor Zámolyon a Merán-uradalom felosztására, melynek során 242 család kapott összesen 1960 katasztrális holdnyi területet. A földosztó bizottság elnöke Böde János lett. A rendelet értelmében házaspáronként öt-öt hold, gyermekenként pedig további egy-egy hold jutott az új birtokosoknak. A törpebirtokosok földjeit 5 holdra egészítették ki.

A földosztásban a lakosság 40 százaléka volt érintett. A korábban föld nélküli vagy törpebirtokos családokban 49 uradalmi cseléd és 142 napszámos élt. Harmincan szőlőt is igényeltek, 400-400 négyszögöl szőlőhöz jutottak.

A grófi birtokból mindössze a Belmajor 100 katasztrális holdnyi területe maradt érintetlen, ebből mintagazdaságot alakítottak ki. 113 holdat hagytak házhelyek számára, itt több mint 250 házhelyet mértek ki, majd 1955-től 142 ház épült fel. Így jött létre a ma is folyamatosan bővülő Újtelep.

1946. január 23-án 260 taggal földműves-szövetkezetet hoztak létre, amely átvette a Hangya szerepét. A tagok közül mindössze tíz fő volt régi gazda. A z uradalom felosztásakor papíron a szövetkezet tulajdonába került a magtár, a gazdatiszti lakás, a daráló épülete, a kovácsműhely, egy istálló, három traktor, egy cséplőgép egy aratógép, egy fűrőgép és egy esztergapad. Ezek egy része a háborúban megrongálódott vagy megsemmisült. A létező vagyont 1946-ban 500 katasztrális hold birkalegelő, egy lakóház, a magtár, a kovács-és gépészműhely, egy szőlőprés és egy daráló, valamint néhány hordó alkotta. A szövetkezet tevékeny szerepet játszott a lakosság ellátásában: boltokat működtetett és bérceplést vállalt.⁵

A szövetkezetesítés már 1945-ben megindult a faluban. Ekkor 45 taggal gépszövetkezetet alapítottak, hogy segítsék az újjazdákat. A klasszikus téeszesítés

⁴ ROMSICS 2005: 283-285.

⁵ DEMETER – LUKÁCS 2001: 79-80.

természetesen csak az 1948-ban bekövetkezett országos politikai fordulat és a kommunista hatalomátvétel után erőltetett mezőgazdasági kollektivizálás időszakában kezdődött meg Zámolyon. 1945-ben 17 egykori cseléd 34 forinttal, 82 katasztrális hold földdel és két lóval alapította meg a Petőfi termelőszövetkezetet, amelynek munkáját a csákvári gépállomás segítette. 1956 előtt alakult meg az Új Élet és a Kossuth TSZ, ezek azonban 1956-ban felbomlottak, csak a Petőfi maradt fenn.⁶

Persze nem csak az összefogásban rejlő erő és a nagy lelkesedés miatt indult növekedésnek a TSZ-be bevitt földállomány. Sokan így próbálták csökkenteni a rájuk nehezedő terheket. Az 1947-ben készült kiosztási birtokív alapján a földosztáskor 9 holdnál nagyobb területet senki nem kapott, és azt is több tagban.⁷ Akik ennél többel rendelkeztek, azok már korábban is nagyobb területen gazdálkodtak.

1949-ben történt megalakulását követően a Petőfi TSZ kisajátította a református parókia padlását, hogy itt tárolják a paraszti padlásokról lesöpört és begyűjtött kukoricát. A helyiségbe csak a TSZ-elnök és néhány megbízott személy léphetett be, ajtaját lelakatolták.⁸ 1953-ban hasonlóan jártak el a katolikus plébánián is, amikor a javadalmi padlást előzetes egyeztetések nélkül lefoglalták, szintén az „önkéntesen beszolgáltatott” kukorica elhelyezésére.⁹

A kezdeti reményeket hamarosan a csüggedés váltotta fel. Bár az agrárszegénység földhöz juttatásával javulni látszott az életszínvonal, Zámolyon az 1946 nyári katasztrófálisan rossz termés csak súlyosbította a háború utáni helyzetet. A képviselő-testület ezt az aszályal magyarázta, és kérte a helyi polgárokat: igényeljenek vetőmagot feljebbvalóiktól, mert az sem termett meg.¹⁰ 1948-tól a téeszekbe történő erőszakos vagy éppen kevésbé drasztikus eszközökkel jól előkészített betereles hamar letörte a háború után lassan kibontakozó optimizmust.

1949-ben minden településen bejelentették, hogy „...aratási munkára csak a DÉFOSZ munkaközvetítői irodán keresztül lehet munkába állni és munkást csak az irodán keresztül lehet felfogadni...”¹¹

1952-ben a parasztok helyzete már szinte kilátástalan volt. Ennek érzékeltetésére álljon itt egy idézet Csoóri Sándortól: „Közeledett a karácsony, és a zámolyi parasztok akkor

⁶ DEMETER – LUKÁCS 2001: 78.

⁷ A tagosítást a parasztság megtörésének eszközeként országosan alkalmazták. Erről lásd bővebben: ROMSICS 2005: 351.

⁸ Bíró Ernőné közlése

⁹ SzfvPL – No. 4579 – 64/1953.

¹⁰ DEMETER – LUKÁCS 2001: 77.

¹¹ Ezt mindenhol a község alkalmazásában álló kisbíró hirdette ki. A teljes szöveget lásd: BOTOS – GYARMATI – KOROM – ZINNER 1988: 421.

vetették el az őszi búzát. Nem azért, mert új kísérletezésbe kezdtek, hanem azért, mert a cséplőgéptől egyenesen minden gabonát be kellett szolgáltatni, még a vetőmagot is. Azt ígérték nekik, hogy majd hoznak a központból. De nem hoztak. December 10-e körül érkezett csak meg a vetőmag. Egy idegenből ideerőszakolt, Liha nevű tanácsstikára volt a falunak, ő doboltatta ki, hogy minden ökrösgazda és lovasgazda menjen a határba vetni, mert ha késtek is a vetéssel, így egy nap alatt befejezhetik, és megússzák a büntetést. Soha olyan breugheli apokalipszis a zámolyi határban, mint akkor! Vagy háromszáz paraszt szórja marokkal a búzát a téli sár tetejére. Kínjukban vihognak, ugratják egymást, száz orosz mesterlövészt akarnak odahívni, mert legalább kétezer varjú köröz fölöttük, arra várva, hogy lecsaphassanak, és az utolsó szemig fölegyék a búzát a sár tetejéről.”¹²

A beszolgáltatások intenzitásának növelésére begyűjtési versenyeket hirdettek járási, megyei és országos szinten. E versenyek eredményeit a rendszeres időközönként kiadott „Begyűjtési versenyhíradó” című, a települések részére eljuttatott jelentések útján közzölték a helyi vezetőséggel.

Bár a kulákkérdés szervesen kapcsolódik ehhez a problémakörhöz, kiemelt fontossága miatt egy külön fejezetben kerül tárgyalásra.

¹² Nekünk ilyen sors adatott. *Szokolczay Lajos beszélgetése Csoóri Sándorral*. In. Csoóri Sándor: *Tizenhét kő a parton. Esszék*. Bp., 2007, Nap Kiadó 25.p.

4. fejezet

A kulákkérdés és a hatalomváltás egyéb eszközei

Bár a falu háború után megválasztott bírója (egyben a képviselőtestület elnöke) a református nagygazda Váczi István lett,¹³ a képviselői helyek többségét 22 rendes és 5 póttaggal a kommunisták töltötték be, így a 14 rendes és 4 póttaggal rendelkező kispapok nem tudták megfelelően véghezvinni a valódi demokrácia kialakítását. A nemzeti bizottság tehát az MKP javára döntött a képviselői helyek kiosztásakor. Tagjai kivétel nélkül az összes bizottságba bekerültek, ahol szintén saját álláspontjukat juttatták érvényre. A párt különösen kedvező pozícióját erősítette az is, hogy a Szabad Szakszervezetek képviselői (4 rendes és 1 póttag) minden egyes testületi döntésnél őket támogatták. Így tehát 32 kommunista vagy szakszervezeti képviselő véleménye állt szemben 18 kispapjával.¹⁴ A kommunista felvetések és javaslatok keresztülvitelének sikere tehát minden esetben borítékolható volt. Így került sor többek (polgári lakosok, egyházi személyek) megbélyegzésére, illetve a későbbiekben tárgyalandó kuláklista összeállítására is.

A kommunisták nagy befolyásra tettek szert a település életében, hiszen a Nemzeti Bizottság, a Termelési Bizottság, a DÉFOSZ és a földműves-szövetkezet élén is ők álltak. Az első helyi választásokon 1184 szavazatból 504-et szereztek. A kommunista többség miatt terjedt el már ekkor Zámoly állandó jelzőjeként a „kis Moszkva”.¹⁵ Bár az 504 szavazt még nem jelentett abszolút többséget, a szakszervezeti képviselőkkel szövetkezve az MKP helyi szervezete maradt a vezető erő a faluban. Szavazóbázisukat a korábbi mezőgazdasági cselédség és a frissen földhöz juttatott törpebirtokos réteg jelentette.

Néhány héttel a háború befejezése után a református templom mellett felállították a betonból készített szovjet hősi emlékművet (a zámolyi áldozatokról a rendszerváltásig nem emlékeztek meg, emlékművük 2001-ben készült el). Vukovics István, a faluba az első világháború után érkezett szerb kőművesmester (a zámolyiak csak Szerb Istvánnak hívták) alakította ki és festette rá a cirill-betűs feliratot: Русское Военное кладбище, azaz OROSZ KATONAI TEMETŐ. A betonmonstrumot 1950-ben felújították, az avatóünnepségen szavaltak, beszéd hangzott el, illetve mozgalmi dalokat énekeltek.¹⁶ Már maga a helyszín kiválasztása is üzenet volt a helyi hatalom részéről, hiszen az ateista, egyházellenes

¹³ Az erről szóló döntés az 1945. június 5-i első képviselő-testületi ülés jegyzőkönyvében az 1. és 2. napirend alatt szerepel (FML., V. 183. a) Zámoly község iratai, Képviselő-testületi jegyzőkönyvek 1945-1950)

¹⁴ FML., V. 183. a) 1/1945.

¹⁵ DEMETER – LUKÁCS 2001: 77-78.

¹⁶ Uo.

beállítottságú (a vallásszabadságot azonban kifelé hangsúlyozó) Szovjetunió néhány katonájának földi maradványait egy templom mellett helyezték el. Így jelent meg egymás mellett az istentagadás és az istenhit.

A paraszti családok egyik legfontosabb teendője 1945 tavaszán saját lakóházaik felújítása volt. Ehhez rengeteg vályogtéglára és nádra volt szükség, hogy kijavíthassák a sérült vagy leomlott falakat, és legyen tető a fejük felett. Az ökörfogatokra azonban a kommunista többségű vezetés igényt tartott, ezért Filotás Vince, a helyi komisszár (zámolyi elnevezés szerint policáj, azaz rendőr) két géppisztolyos szovjet katona kíséretében járta a falut, és az összes gazdát felszólította, hogy menjen fuvarba. Néha még azt sem várta meg, hogy a parasztok a szekérről saját kivetett vályogtéglájukat lepakolják, mert a két fegyveres kísérő jelenlétében igazán bátor és harcias volt. Még a tekintélyes presbitereket – akik egyébként nyakas kálvinisták voltak – sem volt hajlandó tisztelni, másodrendű emberekként bánt velük. Bár kísérői engedékenyebbek voltak nála, a hatalom mégis az ő kezében volt.¹⁷

Az új hatalom – követve az országos mintát – mindent megtett annak érdekében, hogy a háború előtti befolyásos tényezőket kikapcsolja a falu irányításából. Ezek az emberek többnyire a Független Kisgazdapárt tagjai vagy éppen lelkes támogatói voltak, akiktől mindenki szívesen kért tanácsot, és akiket a falu népe tisztelt.

A tisztogatás mindjárt a legfelsőbb szinten kezdődött. Az indokok részletezése nélkül 1947 augusztusában Váczi István ellen fegyelmi eljárást indítottak, mely során a bírót elmarasztalták.¹⁸ Az ügy furcsasága, hogy állítólagos fegyelmi vétsége miatt csak az 1949. augusztus végi tisztújítás során mentették fel tisztségéből. Valószínűsíthető azonban, hogy a hatalomra áhítozó kommunisták így kívánták megbélyegezni és ily módon próbálták felülkerekedni rajta. Erre feljogosítva érezhették magukat, hiszen az 1947-es választásokon ismét győzelmet arattak. Ha nem is úgy alakult a helyzet, ahogy azt az 1945-ös eredmények alapján remélték, „népszerűségük” és „demokratizmusuk” az ő oldalukra billentette a mérleg nyelvét. A párt Zámolyon az első helyen végzett 485 szavazattal.¹⁹ Bár a falusiak körében nagygazdaként már a Horthy-korszakban nagy tekintélyre tett szert, a bíró a szélsőbaloldali túlsúly miatt elképzeléseit korábban sem tudta megvalósítani, erkölcsi megsemmisítése után pedig az addig megőrzött bizalomból is sokat veszített.

A kommunisták nem csak ezt az egyetlen eszközt vetették be céljaik elérése érdekében. A hatalomváltás megalapozását szolgálta a kulákkérdés folyamatos „napirenden

¹⁷ Uo.

¹⁸ FML., V. 183. a), 50/1947.

¹⁹ DEMETER – LUKÁCS 2001: 78.

tartása” is. Kuláknak minősítették a befolyásos kisgazdák többségét, a presbitérium tagjainak egy részét (többségük szintén kisgazda volt), de meghatározó katolikus személyiségeket is „másodrendű állampolgárként” tartottak számon. Ez a taktikai lépés tehát a befolyásos személyek háttérbe szorításának és ellehetetlenítésének eszköze volt mind országos, mind helyi szinten.

Bíró Ernő tiszteletest 1945 után kulák papnak nevezték, mind a helyi hatalom, mind a megyei sajtó részéről. Ennek alapjául talán az is szolgálhatott, hogy tanítványai segítségével vetette el a gabonát. Lelkészi javadalma kulákbirtoknak minősült, mert 36 katasztrális holdat tett ki, amely meghaladta a 25 holdas határt.

Ugyancsak kulákként tartották számon 1952-ben az alábbi 38 személyt: Bagotai Ferenc, Bagotai István presbiter, Bagotai János, Böde János, Csóri Ferenc, Csörgei P. János presbiter, Czikora János, Hajnal Ferencné, Hajnal János, Hermán T. József, Káka József, Kalamár Istvánné, Katona János, Lepsényi Mihályné, Lukács Mihály, Menyhárt István, Nagy P. János presbiter, Nagy Jánosné, Nagy József, Nagy Sándor, Németh János, Ódor Sándorné, Péntes János, Rabi István, Sarok Ferenc, Schveininger Ferenc, Simon L. István, Simon P. Jánosné, Simon József, Tamás János presbiter, Tanárki Ferenc presbiter, Tanárki István, Tanárki Mihály presbiter, Váczi György presbiter, Váczi János, Zólyomi Istvánné, Zöld Ignác, Zsoldos Jánosné.²⁰

Mint látható, a felsoroltak közül 7 fő volt a presbitérium tagja. Ez nem is olyan meglepő, hiszen az eklézsia gerincét tradicionálisan a helyi, befolyásos nagygazdák alkották. Nagy P. János például nem csak szántófölddel, de nagy szőlővel is rendelkezett.

A megbélyegzés tehát elsősorban a nagygazdákat sújtotta, de érzékenyen érintette a két keresztény felekezet más tagjait is. Egységesen osztályellenségnek minősült mindenki, aki legalább 15-20 holdnyi földön gazdálkodott, és tagja volt valamelyik felekezetnek. Ezek a személyek már 1945-ben és 1947-ben sem kaptak földet, tehát már ekkor az átlagosnál nagyobb birtokkal rendelkeztek, ráadásul a termelőszövetkezetbe sem voltak hajlandók belépni.

A katolikusok közül kiemelhető Zöld Ignác, aki isztiméri községi kanászból lett zámolyi birtokos. 1939-ben 50 hold földet vásárolt, amelyen felépítette saját juhoddállal és lóistállóval ellátott tanyáját. Ezt a tanyát az újra megalakult termelőszövetkezet 1957-ben kisajátította.²¹

²⁰ 1952-ben keltezett kuláklista (iktatószám nélkül) FML XXIII. 836. a)

²¹ LUKÁCS 1998: 44-45.

Ahogy az ország más településein, így Zámolyon is előfordult, hogy egye-egy gazdát nem a földjének nagysága miatt minősítettek kuláknak. A fenti listára a 25 hold alatti birtokosok közül Menyhárt István, Nagy Józsefné, Nagy János, Nagy Sándor, Németh János és Simon József neve került. Ők valamennyien a földosztáskor kaptak birtokot 2-9 hold nagyságban.²² Megbélyegzésük indoka tehát nem lehetett „zsírosparaszt” mivoltuk. Mivel erre vonatkozóan nem állnak rendelkezésre levéltári adatok, csupán nem ismert politikai okokra következtethetünk.

Az ismertetett helyzetet jól tükrözi Csanádi Imre *Egy hajdani templomra* című verse, amelyben a költő az egykori első gyülekezet emlékét eleveníti fel, néhány strófa után azonban rátér a korabeli Zámolyon élő reformátusok viszontagságainak ismertetésére. Teszi mindezt úgy, mintha továbbra is a hajdani ősokról szólna. Érdekes a művet részletesen elemeznünk, az első mondattól az utolsóig, hogy rájőjjünk: Csanádi szándéka valóban az üldöztetést szenvedő reformátusság leírása volt.

Kezdi tehát azzal, hogy leírja az első templomot, mely „*nádfödeles pajta, sáralkotmány lehetett*”, majd rátér a Hódoltság és a gályarab prédikátorok időszakára. A református vallást „*napnyugati Kálvin tilalmas tanítása*” jelzővel illeti, mely akár az ötvenes évek kálvinizmusáról is elmondható, hiszen a hatalom, bár 1948-ban megegyezett a protestáns egyházakkal, valódi, szerves működésüket az Állami Egyházügyi Hivatal²³ révén mindvégig akadályozta.

A templomról a következőket írja:

*„Mi más hajlék volt ez!: puszta négy fal, tapasztott,
tojáshéj, akárki melyet földbe taposhat,
hadak tengerében
rút sajka, törékeny,
tárgya minden gonosznak.”*

Majd a következő strófában így folytatja:

*„Mégis megtartódat benne becsüld, magyarság,
ország lappangott itt, mikor nem vala ország;
ő árváit Isten*

²² Az adatok az 1947. január 17-én keltezett, a 600/1945. számú rendelet alapján kiosztott ingatlanok földkönyve szerint készült Kiosztási birtokívben található. A dokumentum egy zámolyi padlásról került elő 2008-ban.

²³ A hivatal felállítására az 1951. május 19-én elfogadott törvény értelmében került sor. A törvény szövegét lásd: Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914-1999. II. kötet: 50., BALOGH – GERGELY 2005: 955-956.

Létrehozásáról és működéséről lásd: CSOHÁNY 1994: 29., KÖBEL 2005: 34-36., 121.

1955 márciusában az állam felszólítja az ÁEH-t a határozottabb egyházpolitika megerősítésére. Az ezzel kapcsolatos rendelkezéseket lásd: BALOGH – GERGELY 2005: 974-975., KÖBEL 2005: 126-127., KÁDÁR 1957: 215-223.

*vezérelvén hitben,
lett Bástyá és Bátorság.”*

Ha eddig nem is lett volna egyértelmű, a záró sorok kétségtelenül a második világháború véres küzdelmeiről, és az elnyomással dacoló, annak nem engedelmeskedő, „jelenkori” üldözöttekről adnak hírt:

*Két vad pogány, melyet zúzott-facsart mint sajtó,
nép dacolhatott itt, zsidók jaját sóhajtó,
helvét tant citáló,
magára találó,
térdet-fejet nem hajtó.*

Itt a „két vad pogány” jelzővel a költő historikus formában a Habsburgokat és a törököket látja el, míg szimbolikusan a német III. Birodalom és a Szovjetunió, e két diktatórikus nagyhatalom vetélkedésére utal, amelyhez Hitler és Sztálin több népet a maguk oldalára csábítottak, hogy ne ők legyenek kénytelenek vérüket hullatni a csatamezőn. A vers 1965-ben keletkezett. Ekkor még Csanádi nem írhatta le nyíltan, hogy a hősként tisztelt szovjet katonák bizony nem csak jót tettek hazánknak 1944 tele óta.

Ismét előkerül a „helvét tant citáló” és „magára találó” gyülekezet, mely azonban soha nem hajolt meg a két idegen hatalom zsarnoki vágyai és követelései előtt. Ez nem csak a háborúban, de az azt követő időszakban, az ötvenes években is jellemezte Magyarország és Zámoly lakosságát egyaránt. Hogy a református költő saját hittestvéreit emelte ki a meg nem alkuvó üldözöttek közül, azt hiszem, teljesen érthető, nem igényel különösebb magyarázatot.²⁴

A kommunisták szalámitaktikája – a kisgazdapárt, majd a többi pártok ellehetetlenítése, megszüntetése, vagy éppen beolvasztása a későbbi MDP-be – és a kulákkérdés mielőbbi „megoldása” már 1945 tavaszától Rákosi, „Sztálin legjobb tanítványa” utasításai alapján működött Zámolyon. Ahogy Nagy Ferencet, Kovács Bélát és Tildy Zoltánt, valamint több társukat koholt vádak alapján elmozdították a hatalomból, úgy formálták át fokozatosan a helyi kommunisták a kisgazdák által elvben irányított és nagyban befolyásolt, majd tőlük „megtisztított” falusi társadalmat.

²⁴ Az elemzés tárgyát képező vers adatai: Csanádi Imre: *Egy hajdani templomra*. In Uő. *Hajnali káprázat*. Bp., 2005, Hét Krajcár Kiadó. 264-265. pp.

5. fejezet

Felekezeti oktatás (1945-1948)

A II. világháború után a református felekezeti oktatás 1945. május 7-én indult meg ismét Bíró Ernő és felesége vezetésével. A falu hadszíntérre válásával 1944 őszén a diákok tanítását ideiglenesen felfüggesztették, ezért ezt a tanévet az alsóbb évfolyamoknak meg kellett ismételniük. A katolikus diákok előnyben voltak hozzájuk képest, mert ők egészen 1944 teléig iskolába jártak, az elmaradást pedig a következő évben pótolták be.

A házaspár a romos, fűtetlen iskolaépületben kezdte meg a munkát. Az Alsó iskola felújítására az eklézsia államsegély formájában kapott támogatást, ez az összeg azonban kevésnek bizonyult, ezért a gyülekezet pénzének egy részét a tatarozás költségeire kellett fordítani. 1946-ban két tantermet és egy tanítói lakást állítottak helyre. Január 27-én Bíró Ernő kérelmet nyújtott be az iskola újjáépítésére. A háborúban elpusztult birkaistálló megmaradt fájából kért faanyagot a testülettől. Hogy az önkormányzat az építőanyag állapotát kiderítse, öttagú bizottságot hozott létre. A testületi tagok meghatározták: ha a fa építésre alkalmas, akkor a kívánt mennyiséget a község díjtanul biztosítja.²⁵ 1947 januárjában az előző évben felújított két teremben is megkezdtek a tanítást.

Szendi László tanítót 1944-ben behívták a hadseregbe, de visszatérte után feleségével együtt 1948-ig tanított. A gyerekek Rektor úrnak hívták, kántortanítóként ő játszott az orgonán, majd 1945 után a harmóniumon.²⁶

Lente Endre 1948-ban, még az államosítás előtt érkezett az iskolába Hajdúnánásról, ahova néhány év múlva visszatért. Visszaemlékezések szerint ennek egyik oka az lehetett (jegyezték meg félig mosolyogva interjúalanyaim), hogy egy idő után megunta a csirkepörköltet. Az új tanítónak ugyanis az egyház nem tudott kosztot biztosítani, ezért minden nap más családnál kapott ételt. A háziasszonyok természetesen kitettek magukért, „..., mert a magyar paraszt az a lelkét adta volna, csak rossz hírét ne keltsék”.²⁷

Ezzel szemben a két katolikus iskolában – az állami támogatás ellenére – még 1948-ban is hiányoztak az alapvető berendezések. 1946-ban a két felekezet összefogott, és szétválasztották az V-VI. osztályt, amelyekben az azonos korú katolikus és református

²⁵ FML., V. 183. a, 5/1946.

²⁶ Horváth János közlése

²⁷ Uo.

gyerekeket együtt tanították. Az V. évfolyamot Kékesi Endre katolikus főtanító, a VI. évfolyamot Szendi László oktatta.²⁸

Az összevont V-VI. osztályban (római katolikus és református hitvallásos iskola) 1947.ben kezdődött meg az idegen nyelvek oktatása. A német nyelvet mindkét osztályban Arany Mária katolikus tanítónő oktatta, 10 illetve 11 fő részvételével, míg a VI. osztályosokat angol nyelvre Bíró Ernő oktattatta (ezt mindössze öten vették igénybe).²⁹

Nem csak a háborús károk, de a helyi kommunisták részéről történő folyamatos támadások is megnehezítették a katolikus iskola működését. Ezek közül tekintsünk át most három esetet!

1945 tavaszán Shvoy Lajos megyéspüspök levélben tájékoztatta Keresztury Dezső kultuszminisztert a nemzeti bizottság túlkapásairól. A katolikus iskola nagyobbik termét ugyanis a kommunista párt és a Madisz rendezvényei számára lefoglalták, így a tanítás nem kezdődhetett meg addig, amíg az egyház a termet vissza nem kapta.³⁰

1946 áprilisában a helyi Nemzeti Bizottság elnöke, Bácskai Ferenc és a rendőrség vezetője, Csanádi János minden iskolai könyvet elkobzott (még a katekizmust és a Bibliát is), arra hivatkozva, hogy ezek antidemokratikus eszméket tartalmaznak. A gyerekekkel elmondatták a „Szívem első gondolatja...” kezdetű imádságot, majd valamilyen okból kifolyólag lejegyezték. A tanítók és Kertész József plébános tiltakozása ellenére az egyház a könyveket csak augusztusban kapta vissza.³¹

Október 6-án Bácskai Ferenc VB-elnök bejelentette Szopori János plébánosnak, hogy szeretné igénybe venni az új iskola termeit a Győrffy-kollégisták színelőadásához, amelyet a népi kollégium javára rendeztek. Miután a plébános ezt határozottan elutasította, Bácskai – hatalmával visszaélve – önkényesen lefoglalta a termeket, az előadást pedig délután megtartották.

²⁸ SzfvPL- No. 4579- Schol.- 60/1946.

²⁹ SzfvPL- No. 4579- Schol.- 28/1947.

³⁰ DEMETER – LUKÁCS 2001: 116-117.

³¹ SzfvPL- No. 4579- Schol.- 72/1946.

6. fejezet

Az államosított oktatás

1948. június 12-én került sor a felekezeti iskolák államosításáról szóló állami rendelet helyi kihirdetésére. A képviselő-testület a döntést egyhangúlag elfogadta. Három római katolikus képviselő a lépést előnyösnek és szükségesnek minősítette az állam és az egyház viszonya szempontjából.³²

Az új iskolába az összes katolikus és református tanítót átvették, de melléjük fokozatosan felvettek több, frissen végzett, a kor ideológiájával átítatott tanerőt, akik az ateista szellemű nevelést biztosították. A felekezeti tanítóknak mindegy volt, ki milyen vallást követett, ugyanúgy megdorgálták mindegyik diákot, ha rossz fát tett a tűzre, de jótett vagy siker esetén a dicséret sem maradt el. Az új pedagógusok természetesen egyáltalán nem vették figyelembe a vallási hovatartozást, tudás és ügyesség alapján, az új módszereket követve végezték a munkájukat.³³

Egy Rajnai nevű középiskolai tanárt nézetei miatt elküldtek korábbi munkahelyéről, így került Zámolyra, ahol mindenki nagyon elégedett volt vele. Az idősebbeknek hasonlóan jó emlékeik vannak Hór Editről, akinek férje a székesfehérvári mentőállomás vezetője volt abban az időben.³⁴

Ekkor még nem volt megfelelő káder az igazgatói posztra. Így állt elő az a furcsa helyzet, hogy az iskola első számú vezetője a korábbi katolikus főtanító, a mélyen vallásos és agglegény Kékesi Endre lett, aki így korántsem volt az oly nagy vehemenciával hangoztatott szocialista embertípus megtestesítője. Édesanyja tiltása miatt nem kötött házasságot élete nagy szerelmével. Mivel családjá nem volt, minden tanítványát saját gyermekeként szerette. Végül mégis megházasodott, feleségül vette a zámolyi Lukács Piroskát, akivel élete végéig boldogan élt, de sosem feledkezett meg a neki kedves gyerekekről.³⁵

Már Sárosi Sándor igazgató idejében, 1950-ben tették kötelezővé az orosz nyelv tanulását a diákok számára. Ez váltotta fel a korábbi német és angol nyelveket.

Az iskola az oktatási és nevelési funkciója mellett a falu kulturális életében is nagy szerepet játszott. 1951-ben mutatták be Móricz Zsigmond: Légy jó mindhalálig című regényének színpadi változatát, ahol Nyilas Misit Horváth János játszotta (később a

³² FML., V. 183. a, 13/1948.

³³ Horváth János közlése

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

Színművészeti Főiskolára is jelentkezett). Az óvodások 1956-ban A szép Ilonka című zenés színdarabot mutatták be Hermán Irén és Lukács László főszereplésével.³⁶

Nagyobb ünnepeken (március 21., április 4., november 7.) az iskolásokat kivezenyelték a szovjet hősi emlékműhöz, ahol olyan jelszavakat kellett skandálniuk, mint: „Megvédjük a békét, építjük a békét!”. Az állami naptár átalakulásával eltűnt az ünnepek sorából például a trianoni emléknap, június 4. Ezen a napon a diákok a falu lakosságával együtt az első világháborús emlékműnél (helyi szóhasználatban Magyar szobornál) a Himnusz és a Szózat mellett katonadalokat, egyházi énekeket énekeltek és verseket mondtak. Az újabb rendezvényeken előfordult, hogy némelyik gyerek elferdített egy-egy jelszót.³⁷ Ezt a tanárok általában észrevették, de a botrány elkerülése miatt nem tették szóvá, és nem büntették a renitens nebulót.³⁸

A városi munkásság gyakran járt teherautókon agitálni a faluba, ahol azonban kevesen voltak kíváncsiak a kommunizmus ígéreteire. Ilyen alkalmakkor a diákokat mozgósították, a teherautókra állítva kiabáltak, ők helyettesítették a hangosbeszélőt.³⁹

A tanulókat nem csak irányították és mozgósították a propaganda céljára, de ösztönözték is őket a tanulásra. A jól teljesítőket a párt az iskolai tanévzárón pénzjutalomban részesítette. A szegény családok számára ez komoly anyagi segítséget jelentett. Néha az is előfordult, hogy a jobb sorban élő gyerekek saját jutalmukat felajánlották a nagycsaládos és nélkülöző társaik javára.⁴⁰

A falvakban is megszervezték az úttörőmozgalmat, így alakult meg Zámolyon a II. Rákóczi Ferenc úttörőcsapat. A fiatalok később, idősebb korukban csatlakozhattak az 1950-ben megalakult, a korábbi Madisz-t magába olvasztó DISZ helyi szervezetéhez, amely az ifjúság munkán kívüli kommunista szellemiségű nevelését volt hivatott megvalósítani egyfajta „szabadidős szervezatként”. Ezekben a mozgalmi szervezetekben az ifjak komoly tisztségeket tölthettek be, függetlenül szüleik politikai nézeteitől és vallásosságától vagy éppen ateizmusától.⁴¹

Volt azonban olyan eset, amikor igenis számított, ki milyen családból származik. Előfordult ugyanis, hogy valakit azért utasítottak el a középiskolai felvételi vizsgán, vagy

³⁶ Uo. (Az utóbbi előadásról készült fotót lásd: DEMETER – LUKÁCS 2001: 63.)

³⁷ A fenti „szlogent” például így alakították át: „Megvédjük a békét, építjük a vévét.” Ennek persze – szintén a fent leírtak alapján – következménye nem lett. Horváth János közlése

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo.

azért nem javasolta a tanács a továbbtanulását, mert – mint mondták – politikailag megbízhatatlannak számított.⁴²

1954. április 7-én a VB ülésén Sárosi igazgató beszámolót tartott a népművelés terén elért eredményekről és a tanerők munkájáról. Ebben kifejtette, hogy az államosítás mindenképpen hasznos volt, hiszen a korábbi 3-4 felekezeti oktató helyett az iskola 10 pedagógust foglalkoztat.⁴³ Az év végén ebből a 10 főből került ki utódja, Papp László, aki 1962-ig irányította az intézményt.

A hitoktatás ekkor már rég kikerült az iskolából, hiszen az állami intézkedések fokozatos végrehajtásával először a beiratkozók száma csökkent, majd gyakorlatilag lehetetlenné vált a hittanórák napközbeni megtartása is. A hitoktatás rendkívüli tárgyá minősítésével (azaz kötelező jellegének eltörlésével) az állam megszegte a református egyházzal kötött egyezményeket⁴⁴, majd ezt a helyzetet tovább súlyosbította a vallásoktatás adminisztratív módszerekkel történő akadályozásával.

Horváth János elmondása alapján 1952-ben, amikor ő tanulmányai miatt elkerült Zámolyról, még volt hitélet a faluban. Vasárnaponként hittanóra járt fiatal társaival együtt, és rendszeresen látogatták az istentiszteleteket is, melyeket Bíró tiszteletes délelőtt és délután tartott. Ugyan a konfirmandusok száma az évek során fokozatosan csökkent, mégis akadtak minden évben néhányan, akik letették a vizsgát, mely által egyházi értelemben felnőttekké, a közösség teljes jogú tagjaivá váltak. Ezután a délutáni istentiszteletekre nem volt kötelező eljárni, választhattak, hogy ezen vagy a délelőtti igehirdetésen vesznek részt.⁴⁵

A fiatal diákokat Menyhárt István és Tamás Lajos ifjúsági védnökök tanították imádkozni, illetve a Biblia ismeretére. Így a lelki és szellemi nevelést a református egyház egyaránt biztosította tanítói és segítői révén, a világi hívek éppúgy bekapcsolódtak ebbe a munkába, mint a lelkész és felesége. Bár a hatalom nem tolerálta a vallásosságot, a templom falai között mindenki szabadon gyakorolhatta a hitét. Ez az egy hely azért megmaradt azok számára, akik továbbra is Istenben bíztak.⁴⁶

⁴² Uo.

⁴³ FML., XXIII. 836. a, 32/1954.

⁴⁴ Az Elnöki Tanács 1949. évi 5. számú törvényerejű rendeletének szövegét lásd: Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914-1999. II. kötet: 24., BALOGH – GERGELY 2005: 894-895.

A hittanoktatásról és annak ellehetetlenítéséről: BALOGH 1997: 425., BALOGH – GERGELY 2005: 952-954. és 967-969., FODORNÉ NAGY SAROLTA 2006: 252-257., KÖBEL 2005: 23., 46-49. és 124.

⁴⁵ Horváth János közlése

⁴⁶ Uo.

7. fejezet

Felekezeti együttműködés

Bár az oktatás teendőit megosztották egymás között, a két felekezet a tárgyalt korszakban együttesen sem tudott hatékonyan fellépni a vallási életet egyre inkább korlátozó, majd folyamatos tiltásaival megbénítani szándékozó rendszerrel, elsősorban a helyi tanáccsal szemben. Ennek ellenére ezt a tizenegy évet példamutató felekezeti együttműködés jellemezte.

1946 júliusában a községháza előtt egy „reakció” elleni tüntetésre került sor, melyen a katolikus lánykör néhány tagja szemlélőként részt vett. Amikor megérkezett a helyszínre Arany Mária tanítónő, kérte őket, hogy kövessék a lányköri gyűlésre. Az eset felzúdulást keltett a helyi pártvezetésben, és a tanítónőt az Államrendőrségen feljelentették, majd állandó megfigyelés alá helyezték azzal az indokkal, hogy a lányokat meggátolta „reakció ellenes véleményük” kinyilvánításában. A tanítónő védekezéséppen elmondta, hogy tanítványai nem a tüntetésre tartottak, mivel arról nem is tudtak. Hozzátette még azt is, hogy harangszóra a reformátusok is elindultak a templomuk felé, így csak kevesen maradtak a téren bámészkodók. A reformátusok védelmükbe vették a tanítónőt, és elismerték, hogy a tüntetésről ők is csak a tömeg gyülekezésekor szereztek tudomást. Arany Mária ellen az eljárást fél éven belül megszüntették, és felfüggesztették megfigyelését is. A reformátusok tehát megvédték a faluban a többség által tisztelt és elismert tanítónőt.⁴⁷

Minden tiltás és a vallásos élet felszámolására tett intézkedés ellenére a katolikusok és reformátusok tovább ápolták saját hagyományaikat, és nyitottak voltak a másik felekezet irányába. Ezt a kölcsönös viszonyt jól példázzák a nagyszámú áttérések, melyeket a hívek a legkülönbözőbb indokokkal magyaráztak.

Ifj. Schneider József és Hinkel Erzsébet 1952-ben kötöttek polgári és református egyházi házasságot a menyasszony által látogatott református templomban. A férj azonban néhány év múlva súlyos tüdőbetegségbe esett. Mivel annak idején nem kértek feloldozást a vegyes házasságot tiltó rendelkezés alól, ezért a fiatal ara levélben kérte Mézes József plébánost, hogy házasságukat utólag ismerje el. Mivel két gyermeküket reformátusnak keresztelték, ezért a plébános az utólagos elismerés feltételül szabta, hogy a továbbiakban katolikus nevelésben részesítsék őket. Ezzel mintegy átkeresztelésükre is sor került.⁴⁸

⁴⁷ SzfvPL- No. 4579- Schol.- 63/1946.

⁴⁸ SzfvPL- No. 4579- 11/1959.

Özv. id. Prosszer Józsefné (sz.: Fazekas Julianna) 1958-ban tért át reformátusról katolikus hitre, hogy a felekezeti alapon két külön részre osztott temetőben néhai katolikus férje mellett nyugodhasson.⁴⁹

A református Szili Jánosné (sz.: Simon Julianna) szintén katolikus hitre kívánt térni 1958-ban, mivel egy katolikus család megkérte: legyen gyermekük keresztanyja, és születendő gyermekeit is ebben a hitben szeretne volna nevelni. Férjével 1955-ben református házasságot kötöttek, ezért engedélyt kért római katolikus házasságkötésre és a háromszori hirdetés alóli felmentésre.⁵⁰

Váczi Imre református földműves és Schneider Erzsébet katolikus mezőgazdasági alkalmazott 1957-ben kötöttek katolikus házasságot. Még ez előtt kértek felmentést a vegyes házasság tiltó akadályától és a háromszori kihirdetés alól. A ceremónia megtörténte után Mézes plébános házasság előtt született Erzsébet nevű lányukat felvette a kereszteltek anyakönyvébe, születése után másfél évvel tehát törvényes gyermekként is elismerték.⁵¹

A két felekezetet 1945 nyarától folyamatos támadások és megaláztatások érték, mind a helyi, mind az országos kommunista befolyás erősödése miatt. Bár az 1948-as hatalomátvételt követően, 1949. augusztus 20-án kiadott alkotmány – papíron – biztosította a vallásszabadságot minden állampolgár számára,⁵² a gyakorlatban ennek ellenkezője, a vallásos társadalom teljes ideológiai átformálása, ateista állam megteremtése volt a cél. Így lett például augusztus 20. Szent István király és az államalapítás ünnepe helyett előbb az új kenyér, majd az alkotmány ünnepe.

A helyzetet csak súlyosbította az, hogy – a helyi és az ország más településein élő vallásos lakosok sérelmére – Pünkösdhétfőt rendes munkanappá nyilvánították.⁵³ A már 1945 óta kiélezett viszony egyre inkább elnyomássá, diktatórikus hatalmaskodássá fajult. Bár az ez évben megjelent B.M. rendelet a vallási hovatartozásról minden állampolgár számára vallási és lelkiismereti szabadságot biztosított, ez a jog fokozatosan csorbult, a gyakorlatban ritkán valósult meg.⁵⁴

Bíró Ernő református lelkész ugyan Ravasz László irányvonalát követte, Bereczky Albert püspöksége idején mégsem mozdították el hivatalából. Ennek talán az lehetett a legfőbb oka, hogy rendkívül jó kapcsolatot ápolt a presbiterekkel és a gyülekezet minden

⁴⁹ SzfvPL No. 4579- 25/1958.

⁵⁰ SzfvPL No. 4579- 26/1958.

⁵¹ SzfvPL No. 4579- 59/1956.

⁵² Az alkotmány szövegét lásd: Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914-1999. II. kötet: 13-22.

⁵³ A nagyobb egyházi ünnepeket (Úrnapja, Mindenszentek, pünkösdhétfő, Karácsony másnapja, Húsvéthétfő) 1951-53 között nyilvánították munkanappá. Vö.: KÖBEL 2005: 123.

⁵⁴ Erről az ellentmondásos helyzetről lásd: KÖBEL 2005: 17-23., FODORNÉ NAGY SAROLTA 2006: 49-55., CSOHÁNY 1994: 26.

tagjával. Pénzügyi téren 45 éves szolgálata alatt mindvégig feddhetetlen volt, szigorú kimutatást vezetett minden egyes bevételről és kiadásról. A korrekt könyvelés azt a célt szolgálta, hogy az egyházat ne tudják gyanúba keverni. Minden számára fontos, gyakran lényegtelennek tűnő ügyben kikérte a presbitérium véleményét, minden egyes kérdést megszavaztatott. Lényegi vita mindig a gazdasági ügyekben alakult ki, ilyenkor némelyik presbiterrel komoly vitákat folytatott, mert a véleményük nem egyezett; végül a szavazásnál a többség döntött. Itt tehát mindig érvényesült az igazi demokrácia, a rendkívül nyakas kálvinisták pedig a viták ellenére is jó viszonyt ápoltak egymással.⁵⁵

Ahogy már korábban említettem a két felekezet közötti együttműködés nem csak az átkeresztelkedések kölcsönös engedélyezésében nyilvánult meg. Amikor belügyminiszteri rendelettel feloszlatták többek között a KALOT és a KALÁSZ szervezeteit, a még létező református szerveződések nyújtottak otthont a katolikus fiatalok összeföveteleinek, kisebb rendezvényeinek.

Ezen felül nagyobb egyházi ünnepeken a szentmise és az istentisztelet után közös ünnepségeket szerveztek a plébánián vagy a parókián. A nehéz helyzetben tehát félretették felekezeti különbségükből fakadó ellentéteiket, összefogtak egymással az életben maradásért, a vallásosság védelmében. Példaként állhatott a lelkészek előtt Ravasz László püspök és Mindszenty bíboros-érsek együttműködése a háborút követő két évben, amelynek mozzanatai javarészt titokban zajlottak, ám mégis eljutott némi információ a helyi egyházi vezetéshez.

⁵⁵ Bíró Ernőné és Horváth János közlése

8. fejezet

Összefoglalás

Zámoly 1945 nyarától a rendszerváltozásig a kommunista-szocialista diktatórikus berendezkedésű állam egyik „mintafalujának” nevezhető, hiszen már ekkor a kommunista többség irányította,⁵⁶ az 1948-ban bekövetkezett országos fordulat ezért szinte semmilyen lényegi változást nem hozott a település életében.

A helyi felekezetek közül az evangélikus és az izraelita gyülekezet eltűnt, a római katolikus és református lakosság életkörülményei jelentősen leromlottak. Vallásukat csak szűk keretek között, a templomokban gyakorolhatták. A korábbi iskolai hittan is Isten házának négy fala közé szorult vissza. A két nagy történelmi egyház hívei az ötvenes évek nehéz időszakában félretették korábbi hit- és mentalitásbeli ellentéteiket, összefogva, egymást segítve próbálták átvészelni a pártállam által fölébük helyezett akarnokok uralmát.

A tárgyalt korszakban kiemelkedő szerepet töltött be a falu életében Bíró Ernő református lekipásztor, aki 1941-1985 között látta el tisztét. Bár többször kényszerítették arra, hogy saját akarata ellenére prédikáljon (a németek győzelméért, a beszolgáltatások szükségességéről, a kulákok ellen), mégis kitartott nyakas kálvinista módján a maga értékrendje mellett.

Falunk két híres szülötte, Csanádi Imre és Csoóri Sándor a köztük lévő tíz év korkülönbség következtében máshogyan élték meg a korszak történéseit. Az 1920-ban születette Csanádi katonaként vett részt a második világháborúban, míg a tíz évvel fiatalabb Csoóri kamaszként családjával együtt menekült el Zámolyról 1944 telén. Kezdeti lelkesedésüket és az új rendszerbe vetett bizalmukat azonban alapvetően megváltoztatta az, amit az ötvenes évek elején hazatérve tapasztaltak: a parasztok elviselhetetlen terhei, a kommunisták hatalmaskodása és a diktatúra könyörtelen módszerei akaratának érvényesítésére. Az idézett szövegekben ezt a feleszmélést próbáltam bemutatni.

A személyes interjúk feldolgozásával bemutattam a falu háborús helyzetét, az újjáépítést és a kezdeti konfliktusokat, a két egyház megtűrt helyzetét, a felekezeti és állami oktatás körvonalait, a földosztást és a mezőgazdaság kollektivizálását, a hatalomváltást és az új hatalom eszközeit. A Bíró Ernőre vonatkozó adatokat és állításokat özvegye (sz.: Barabás Ilona) elmondása alapján közöltem.

⁵⁶ Ez persze korántsem volt egyedi eset, de a falu életét a mai napig meghatározza. Ez leginkább a zámolyiak mentalitásában tükröződik vissza.

Források és irodalom

Rövidítések jegyzéke:

FML = Fejér Megyei Levéltár

SZfvPL = Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár

I. Levéltári források

Fejér Megyei Levéltár

1. Zámoly nagyközség iratai, képviselő-testületi jegyzőkönyvek 1945-1950.
2. Zámoly Községi Tanács VB iratai 1952-1956.
3. Zámoly Községi Tanács VB állandó bizottsági üléseinek jegyzőkönyvei 1953-1957./
I. Tanácsülési jegyzőkönyvek.

Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár

4. A zámolyi plébánia iratai 1945-1958./ I. Általános iratok.
5. A zámolyi plébánia iratai. 1945-1958./ II. Iskolai iratok.

II. Interjúk

1. Bíró Ernőné (szül.: Barabás Ilona, Zámoly, 1914; a tárgyalt időszakban a református lelkész felesége, az interjú készítésének időpontjában özvegye) közlései. Az interjút készítette: jelen dolgozat szerzője (8081, Zámoly, Arany János utca 35/a) Zámolyon 2010. 02. 10-én
2. Horváth János (Zámoly, 1936; a tárgyalt időszakban általános- majd középiskolás diák, majd egyetemista; az interjú készítésének időpontjában nyugdíjas) közlései. Az interjút készítette: jelen dolgozat szerzője (8081, Zámoly, Arany János utca 35/a) Zámolyon 2010. 09. 13-án.

III. Felhasznált irodalom

1. Balogh Margit: *A református egyház (1945-1989)*. In. Kollega Tarsoly István (főszerk.): *Magyarország a XX. században*. II. kötet. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság. Szekszárd, 1997, Babits. 417-432.
2. Balogh Margit – Gergely Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790-1992. Kronológia*. Bp., 1993, História – MTA TTI
3. Balogh Margit – Gergely Jenő: *Az egyházak „államosítása”*. História 1999/2. 7-10.
4. Balogh Margit – Gergely Jenő: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790-2005. II. kötet (1944-2005)*. Budapest, MTA TTI, 2005.
5. Botos János – Gyarmati György – Korom Mihály – Zinner Tibor: *Magyar hétköznapiak Rákosi Mátyás két emigrációja között, 1945-1956*. Bp., 1998, Minerva
6. Csanádi Imre: *Hajnali káprázat*. Bp., 2005, Hét Krajcár Kiadó
7. Csohány János: *Egyházak, szekták, vallások és az állam Magyarországon tegnap és ma*. In Uő: *Egyháztörténeti írások*. Debrecen, 1994. 25-35.
8. Csoóri Sándor: *Készülődés a számadásra*. Bp., 1987, Magvető Kiadó
9. Csoóri Sándor: *Tizenhét kő a parton. Esszék*. Bp., 2007, Nap Kiadó
10. Demeter Zsófia – Fülöp Gyula – Lukács László – Siklósi Gyula: *Zámoly története és néprajza*. Zámoly, 1996, Zámoly Község Önkormányzata
11. Demeter Zsófia – Lukács László: *Zámoly*. Bp., 2001, Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht.
12. Fodorné Nagy Sarolta: *Történelmi lecke. A Magyar Köztársaság és a Magyarországi Református Egyház között 1948-ban létrejött „egyezmény” megkötésének körülményei és hatása különös tekintettel a nevelésre*. Budapest-Nagykőrös, 2006.
13. Kádár Imre: *Az egyház az idők viharában. A Magyarországi Református Egyház a két világháború, a forradalmak és ellenforradalmak idején*. Budapest, Bibliotheca, 1957. 138-248.
14. Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!”*. *Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945-1989 között*. Budapest, Rejtjel, 2005. 15-50., 52-58., 109-127.

15. Lukács László: *A mezőföldi tanyák néprajza. A farmtanyák kialakulása és pusztulása a Mezőföldön a XIX-XX. században.* Székesfehérvár, 1998.
16. Romsics Ignác (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914-1999. I. kötet.* Bp., 2000, Osiris
17. Romsics Ignác (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914-1999. I. kötet.* Bp., 2000, Osiris
18. Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Bp., 2005, Osiris
19. Visky Ferenc: *Egyház és hatalom.* Confessio 1993/2. 79-84.